

БОРОТЬБА ЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ОСВІТИ НА ПОДІЛЛІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті висвітлюється стан польської шкільної освіти на Поділлі в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., визначаються етапи та особливості її розвитку в умовах політичних репресій з боку російської влади.

На основі досягнень сучасної української та зарубіжної історіографії з цієї проблеми (праці Д. Бовуа, В.А. Буравського, Н.А. Сейко, А. Заштофта, Т. Епштейна й ін.) та на базі залучення масиву документів з фондів Держархіву Хмельницької області, Центрального державного історичного архіву України (Київ), Державного архіву Російської Федерації (Москва) з'ясовуються етнополітика російського царату стосовно польської національної меншини Правобережної України та її освітніх закладів.

На численних прикладах розглядається така форма збереження своїх освітніх закладів, як відкриття у повітах, містах і селах, при костелах таємних польських шкіл, аналізуються їх навчальні програми, кількісний, соціальний та національно-релігійний склад учнів, встановлюється той факт, що у більшості виявлених владою шкілах Подільської губернії переважали за своєю кількістю учні з українських селянських родин – римо-католиків.

Доведено, що найбільш широко розповсюдилися таємні польські школи на Поділлі після поразки російської революції 1905-1907 рр. та напередодні Першої світової війни, в яких здійснювалося виховання учнів в польському національному дусі в консервативних традиціях збереження автономізму в українських землях.

Ключові слова: Поділля, польська освіта, таємні польські школи, переслідування, самодержавство, етнополітика, католики.

У 50-ті рр. ХІХ – на початку ХХ ст. польська меншина та її авангард римо-католицька церква Правобережної України, незважаючи на перепони та категоричні попередження і репресивні дії з боку російської офіційної влади, продовжували нарощувати зусилля, спрямовані на підтримку опозиційної боротьби поляків краю. Вони, як і декілька десятків років тому, брали активну участь у поширенні польської освіти, зокрема в Подільській губернії, і використовували також діяльність створених осередків Товариства допомоги навчання польського народу, які займалися відкриттям переважно таємних шкіл у містах та селах. У загальному плані розвитку польського шкільництва в Україні зазначеного періоду здійснили дослідження і видання праць сучасні українські О.А. Буравський [1], О.М. Білобровець [2], О.О. Ніколаєнко [3], Н.А. Сейко [4], Н.О. Шербак [5], а також польські науковці Т. Епштейн [6], А. Заштофт [7] й ін. З проблематики польської освіти на Поділлі досі є лише опубліковані розвідки І.В. Сесака [8], Е.В. Крочака [9], яких недостатньо для відтворення більш ґрунтовних знань з цього аспекту в історії краю. Тому матеріали цієї статті побудовані за результатами опрацювання документів Держархіву Хмельницької області, Центрального дер-

жавного історичного архіву України у м. Києві та Державного архіву Російської Федерації у м. Москві.

У другій половині 50-х – на початку 60-х років XIX ст., незважаючи на сувору заборону російським самодержавством розбудови польської освіти в регіонах України, зокрема на Поділлі, при багатьох костелах та панських маєтках діяли таємні польські школи, з яких більш потужними були при костелах в містечках Городку, Ладижині, Ямполі, у в маєтках О. Потоцької, Ч. Ярошинської та ін. Водночас подільські католицькі священники та шляхта звернулися до губернської влади з вимогою відкрити при Ямпільському костелі польську вчительську семінарію [10, арк.230]. За їх задумом, вона повинна була готувати слухачів до вчительської роботи на селі та для поступової заміни ксьондзів у парафіяльних осередках освіти [11, с.253].

Варто зазначити, що в існуючих тоді школах усі предмети викладалися польською мовою. Навчання російської мови зводилося до її розуміння, а українська мова взагалі не вивчалася. Для викладання географії та історії Польщі використовувались рукописні підручники або книги [11, с.253]. Зокрема, в підручнику з географії підкреслювалося, що «бути поляком не означає сповідувати католицьку віру. Поляком є кожна людина, що мешкає між Балтійським і Чорним морями, річками Двіною, Дніпром, Дністром, Прутом, Карпатськими горами та річкою Одером, досконало знає польську мову і ладна покласти життя за свою отчизну і католицьку віру» [10, арк.209]. На жаль, таке бачення у польському шкільництві, яке нав'язувалося аж до початку XX ст. право радикальним табором польської меншини, не відповідало інтересам українського національно-культурного відродження і засуджувалося такими його діячами, як М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевським й ін.

У результаті багаторічних клопотань польської громади та католицького духовенства влада змушена була піти на деякі поступки. В січні 1860 року Рада міністрів імперії надала римо-католицькому духовенству Південно-Західного краю (Правобережжя України) рівні права з православними священниками щодо навчання засадам віри [11, с.119]. Проте, незважаючи на державну постанову, губернська поліція продовжує закривати парафіяльні польські школи, створені на Поділлі. У листопаді 1860 року Гайсинський справник припиняє діяльність 5 таких шкіл, де, відповідно, навчалися 39, 18, 10, 7, 3 учнів. З цього приводу подільський предводитель дворянства Ф. Собачинський надіслав протест київському генерал-губернатору, відзначаючи, що в цих школах навчають лише Катехізису [12, арк.4, 10].

Незважаючи на клопотання польської шляхти, губернська влада розпорядженням від 7 січня 1861 року категорично забороняє вчителювати в них цивільним особам [13, арк.4]. Наступною постановою від 3 листопада цього ж року подільський губернатор дає дозвіл на діяльність десяти таких шкіл за умови, що «ксьондзи будуть проводити навчання тільки російською мовою, бо значна частина українських селян, хоча і є католиками за вірою, проте є «росіянами» за походженням. Тому вивчення Катехізису російською мовою було б людям зрозумілішим» [14, арк.3].

Місцеве католицьке духовенство завдяки бюрократичній тяганині та непорозумінням між їх керівництвом та губернською владою продовжувало діяти в напрямку поширення польської церковної освіти на свій розсуд. Так, напередодні січневого повстання 1863 року на Поділлі існували таємні польські школи при Ладизинському та Гранівському костелах, де навчалося 16 та 15 хлопчиків [15, арк.13, 23]. Освітнянські осередки діяли також при Летичівському та Ворошиловському костелах, де відповідно здобували польської грамоти 10 і 50 підлітків [16, арк.3].

Після поразки польського повстання 1863 року самодержавство посилює репресії проти польської меншини та її шкільництва, про що свідчить надісланий 31 травня 1865 року київським генерал-губернатором циркуляр підзвітним йому губернаторам, в якому кваліфікував школи, що утримувалися поляками і викладання в яких велося польською мовою, як «оплот польської пропаганди». У цьому ж документі наголошувалося на тому, щоб вжити найсуворіших заходів щодо їх закриття та попередження у майбутньому появи нових; повідомлялося, що у випадку допущення повітовими справниками на своїй території існування польських навчальних закладів їм загрожує негайне усунення від виконання службових обов'язків [14; 15].

Однак, попри ці заборони, таємні польські школи на Поділлі продовжували відкриватися і діяти впродовж всієї другої половини XIX – на початку XX ст., про що свідчать архівні документи. Так, дві школи, які діяли впродовж 1863-1865 рр. у м. Тиврові, приймали дівчаток з 8 років, хлопчиків від 5 до 13 років [16, арк.3]. Подібні осередки освіти існували також у м. Самчинці Брацлавського та при Деражнянському костелі Летичівського повітів. У першій школі, яка діяла впродовж 1864-1867 рр., навчалося 26 дітей, з них 15 – православні. За допомогою ксьондза А. Желеховського та однодвірця П. Поляковського вони вивчали Закон Божий, молитви, історію та географію Польщі, граматику польської мови. 4 серпня 1867 року поліція припинила діяльність Самчинецької школи. За вироком Брацлавського суду П. Поляковського було ув'язнено на 105 днів, а справу А. Желеховського припинено в зв'язку з його смертю [15, арк.1-10; 16, арк.145]. Доля другої школи та її вчителів у Деражні виявилася більш легкою тому, що ксьондз М. Пруський мав циркулярний припис Летичівського декана, який базувався на дозволі київського генерал-губернатора щодо відкриття школи. Місцевими органами школу було закрито, а над Пруським було встановлено таємний нагляд [17, арк.2]. Однак, у травні 1868 року в Деражні було знову відкрито і закрито таємну польську школу, якою керував той самий ксьондз М. Пруський [10, с.209]. 26 березня 1865 року попечитель Київського учбового округу доносив, що в с. Кузьмин Проскурівського та м. Меджибожі Летичівського повітів існують таємні польські школи [18]. Така ж школа діяла і в м. Городку, заснована монахинями зачиненого монастиря сестер милосердя [21, арк.21]. Подібні школи були викриті поліцією в м. Чечельнику, с. Грузькому і в с. Ворошилівці Ольгопільського повіту [22, арк.2]. У 1867 році за відкриття та-

емних польських учбових осередків було засуджено та вислано за межі губернії ксьондза Жванецького костелу І. Савицького, адміністратора Тульчинського костелу С. Радмінського. За навчання православних дітей польській мові до В'ятки заслано настоятеля Мурафського костелу С. Галицького. Переслідуваним зазнав вікарій цього ж костелу Я. Смовинський [23, арк.1]. За поданням подільського губернатора О.С. Муханова, місцева палата карного суду розглянула справу Городоцького ксьондза І. Косинського, який займався навчанням дітей основ польської мови, історії та географії Польщі. Серед 15 учнів десять були православного віросповідання, яким він категорично забороняв відвідувати «схизматичну церкву» і слухатися «невірних попів» [22, арк.24]. У 1889 році місцевою поліцією було викрито польську школу в с. Турчинці Проскурівського повіту. На початку 1890 року осередок було ліквідовано, ксьондза переведено під таємний нагляд у Вінницький капуцинський монастир [22, арк.8]. За рапортом Летичівського повітового справника від 30 березня 1902 року, в м. Летичеві було відкрито підпільну польську школу. Осередок освіти розташовувався в костельній будівлі. За сприяння повітового декана Ровицького та вікарного ксьондза Яровського, вчителька Урошолович навчала хлопчиків та дівчаток польській мові, історії та географії. Служителі релігійного культу займалися з ними вивченням молитов та катехізису. В школі здобувало освіту близько 30 дітей, зібраних майже зі всього Летичівського деканату. За наказом подільського губернатора школу було закрито, ксьондзів вислано за межі губернії [22].

Зрозуміло, що дозволені і таємні польські школи, зокрема на Поділлі, не могли конкурувати за кількістю закладів та їх учнів з православною церковнопарафіальною та міністерською освітою. Проте організатори польського шкільництва у першу чергу розраховували на навчання польській мові українських селян-католиків й тих православних, які згодні були перейти у католицьку віру, та дітей з своїх найбідніших родин. На практиці у більшості польських сім'ях навіть з декласованої шляхти існувала традиція забезпечити своїм дітям належну освіту через систему їх навчання на дому, в гімназіях, університетах та інших структурних закладах Росії, України, Польщі й інших європейських країн. Тому до початку ХХ ст. серед писемного населення Поділля поляки переважали українців за цим показником майже в 3 рази [23, с.8].

Революція 1905-1907 рр. тимчасово ліквідувала обмеження для розвитку польської освіти. У 1905 році царський уряд дозволив навчання учнів польською мовою у приватних школах, але з обов'язковим проведенням уроків російської мови, історії та географії. 17 квітня 1905 року в указі Миколи II «Про зміцнення початків віротерпимості» декларувалося, зокрема, право вибору християнського віросповідання і віровчення, а також викладання Закону Божого у школах рідною мовою. 24 серпня 1906 року уряд скасував указ від 3 квітня 1892 року про покарання за таємне навчання в західних губерніях [24].

Після поразки революції 1905-1907 рр. київський, подільський і волинський генерал-губернатор В. Сухомлинов звернувся

до міністра внутрішніх справ П. Столипіна з проханням заборонити польські школи у підвладному регіоні, і невдовзі отримав відповідь, де зазначалось, що «польські школи прагнуть своєю пропагандою полонізувати населення Південно-Західного краю і сприяють розвитку ідей сепаратизму в цьому регіоні». Тому, починаючи з 1908 року, царські чиновники в терміновому порядку стали закривати польські школи і боротись з їх заснуванням.

Так, 29 жовтня 1907 року в м. Фельштині Проскурівського повіту, в будинку лікаря Назаркевича властями була виявлена польська школа. В ній навчалось близько 50 хлопчиків і дівчаток. Цю школу також відвідувало 10 дітей-учнів місцевого народного міністерського училища [27, арк.9]. Завідував школою ксьондз А. Грущинський, а вчителювали там Марія Юліанівна Песелек – жителька м. Вільно і міщанка Наталя Владиславівна Рогозінська. За наказом Подільського губернатора, 3 грудня 1907 року школу було закрито, а ксьондз і вчительки були піддані судовому переслідуванню [27, арк.12], Польська школа, що існувала в с. Заріччя цього ж повіту, також була закрита [27, арк.14].

Незважаючи на переслідування, польські школи продовжували виникати і розвиватись. Так, 5 лютого 1909 року Проскурівський повітовий справник доносив Подільському губернатору, що житель с. Вихилівка Я.Т. Кметь відкрив таємну польську школу в будинку селянки Варвари Шклярукової, яку він невдовзі змушений був закрити [27]. Така ж доля чекала на таємну школу, відкриту у 1909 році графом Холоневським у м. Зятківці для дітей 8-11 років [27, арк.2].

12 травня 1909 року Київський генерал-губернатор повідомляє Подільського губернатора про те, що у с. Маївці Ямпільського повіту продовжує функціонувати школа, яку уже закривали і, що її відвідує близько 25 дітей не тільки католиків, а й православних. Генерал-губернатор наказує не звоикати з її закриттям і покаранням винних. 2 червня 1909 року школа була закрита, а вчителі Елена Комарницька і Йосиф Маньковський притягнені до суду [27, арк.9]. Такі ж школи були виявлені і в с. Стріхівці Солобковецької волості [28, арк.1-2], с. Баштанівці Ольгопільського, с. Савинці та м. Фрамполі Кам'янецького [28, арк.3, 4, 7], с. Іванківці Проскурівського [28, арк.8], с. Мальчівцях Літинського [28, арк.18-19], с. Шабутинци Ушицького повітів [29, арк.10-18], в м. Кам'янці-Подільському [29, арк.19].

Боротьба з таємними польськими школами продовжувалась і впродовж 1911-1912 рр., про що свідчать судові справи над їх засновниками: Іваном Возняком і Катериною Найбук [30, арк.25], Тимофієм Лисяком і Антоном Свісем [30, арк.30]. Подільський губернатор у своєму донесенні Київському генерал-губернатору доповідав, що: «... поширення таємного навчання може бути викоренене лише шляхом швидкої репресії і суворого покарання» [30, арк.31]. Характеризуючи наявність таємних польських шкіл у Подільській губернії, у 1910 році можемо констатувати, що найбільша їх кількість була у Ямпільському повіті – 4 школи і 105 учнів, Летичівському повіті – 3 школи, в яких навчалось 22 учні,

Проскурівському повіті 2 школи, де навчалось 151 учень. В цілому у Подільській губернії за період 1908-1910 рр. існувало 26 нелегальних польських шкіл, в яких навчалось 483 учні [31, арк.110-136].

Київський генерал-губернатор у своєму звіті імператору повідомляв про вжиті додаткові заходи в боротьбі з відкриттям польських таємних шкіл: відповідно до постанови від 9 лютого 1911 року адміністративній відповідальності підлягали не тільки ті особи, які керували школою і проводили педагогічну роботу, але й ті, хто виявив найбільше сприяння роботі цих шкіл або надавав приміщення для школи [32, арк.23в.].

Однак ці репресивні дії не залякали поляків, вони продовжували боротьбу з політикою насильницької асиміляції та русифікації, здійснюваною щодо них самодержавством. Польські таємні школи після їх закриття знову відкривалися.

З архівних документів видно, що соціальна база руху, спрямованого на розвиток польського шкільництва на Поділлі, була досить широкою, а тому правлячому режимові було досить важко з ним справлятися. Так, у 1911 році генерал-губернатор Ф. Трепов у своєму донесенні про стан у Південно-Західному краї, повідомляв, що особи, причетні до відкриття шкіл, були притягнуті до судової відповідальності, однак судові заходи мети не досягли – і таємні школи продовжували відкриватись у різних місцевостях [33, арк.72]. У лютому 1911 році Ф. Трепов повернув до життя закон про покарання за таємне навчання дітей польською мовою, підвищивши штраф за порушення цього закону від 300 руб. (у 1892 р.) до 500 руб. (1911 р.); останнє покарання могло бути замінене тримісячним ув'язненням [4, с.76].

Важливу роль у боротьбі проти політики асиміляції польського населення Поділля відігравав польський просвітницький рух. Велику просвітницьку роботу здійснювали польські Товариства добробочності, які існували на Поділлі здавна. Так, у другій половині XIX ст. в Кам'янці-Подільському існувало добровільне Товариство, головою якого була дружина одного із засновників Подільського Товариства лікарів Марія Кремер. Основна мета Товариства – допомога дітям-сиротам, незалежно від національності та віросповідання [34, с.86]. Загалом, друга половина XIX ст. пов'язується з непересічною діяльністю видатної особистості в Правобережній Україні Юзефа Ролле. Завдяки йому в Кам'янці-Подільському був створений пункт щеплення віспи. Ю. Ролле став фундатором курсів акушерок; завдяки йому в Кам'янці-Подільському була заснована лікарня для бідних, де лікувались люди без огляду на національність та віросповідання [34, с.90]. 9 лютого 1907 року в Кам'янці-Подільському було відкрито Римо-католицьке добробочне товариство, члени якого на перших же зборах вибрали головою місцевого ксьондза і зібрали капітал до 16 тис. рублів [36, арк.260]. Мета товариства – піклування про всіх бідних і знедолених. Однак, на думку генерал-губернатора, це Товариство може стати «розсадником» сепаратистських тенденцій. Існувало і у Правобережній Україні товариство «Освятя», яке у своєму статуті на перше місце ставило завдання піднесення інтелектуального і морального рівня всіх верств польського населення, діяльність якого досить розгалу-

жена, головний її зміст – це організація польських шкіл, бібліотек та інших просвітницьких установ [36, арк.283].

Слід зазначити, що царську адміністрацію непокоїла діяльність товариств, бо вона вважала, що останні активно сприяють окатоличенню і полонізації православного населення в Південно-Західному краї. Так, департамент духовних справ у Санкт-Петербурзі вважав шкідливою для державних інтересів діяльність у Південно-Західному краї римо-католицьких Товариств добротності [37, арк.72-73].

Активними захисниками польського населення в Південно-Західному краї виступало католицьке духовенство. За даними 1911 року, у Подільській губернії католики становили 12% від усього населення і були помітною групою не тільки в релігійному, а й у політичному, культурному і громадському житті краю [37, арк.22, 27, 28]. В першу чергу римо-католицькі священики проводили активну діяльність по консолідації місцевої польської громади, створюючи в Південно-Західному краї католицькі братства. Існували такі братства на Волині [38, с.111], на Поділлі [39, арк.7, 8, 44]. Братства поширювали полонізаторські ідеї, сприяли відкриттю при костелах шкіл, бібліотек з підбором книг, які видавались польською мовою в католицькому дусі. Так характеризувались «братства» в офіційних документах. Братства завжди перебували на контролі державних органів влади.

Так, 14 серпня 1865 року Подільський губернатор запросив у повітового справника дані про існуючі при костелах Проскурівського повіту братства та мету їх діяльності [40, арк.7, 21, 23]. Повітовий справник доносив, що братства існують при багатьох костельох ще з XVIII ст. Так, при Сатанівському костелі діють 2 братства з 1734 р., при Куманівському костелі – 1 братство, яке було засноване в 1758 р. Такі ж братства були при Фельштинському і при Тарнорудському костелах [41, арк.44, 48]. За донесенням повітового справника, в братства вибирались люди гідної поведінки, грамотні, бо в їх обов'язки входило: під час служби співати молитви, читати їх над померлими. Вони не отримували ніякої плати, але звільнялись суспільством від громадських повинностей.

З 1909 року для польської меншини Правобережної України та римо-католицьких священиків наступили несприятливі часи, пов'язані з посиленням реакції в етнополітиці уряду П. Столипіна, який посилив репресії проти неї та її шкільництва. В таких умовах польська громада змушена була повернутися до традиції другої половини XIX ст. у плані розповсюдження польської освіти конспіративним шляхом [42, с.96]. Проте в умовах репресивної імперської політики проти польського шкільництва в Україні та її регіонах, вона і близько не могла задовольнити потреби в освітніх послугах як польську національну меншину, так і українців-католиків впродовж досліджуваного періоду, лише була виразником польського просвітницького руху, прагнула виховувати своїх учнів в польському національному дусі, консервативних традиціях автономізму в українських землях.

Список використаних джерел і літератури:

1. Буравський О.А. Благонадійна та культурно-освітня діяльність Римо-католицької церкви на Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX ст. / О.А. Буравський // Українське релігієзнавство. – 2009. – №49. – С. 206-214.
2. Білобровець О.М. Діяльність польських благодійних організацій на Правобережній Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. / О.М. Білобровець // Матеріали IV Волинської міжнарод. історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 10-річчю заснування історичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир, 18-19 листопада 2011 р.) : зб. наук. праць. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – С. 14-18.
3. Ніколаєнко О.О. Жіноча освіта в середовищі польського населення південно-західних губерній Російської імперії в 60-х роках XIX – на початку XX ст. / О.О. Ніколаєнко. – Режим доступу: lib.chdu.edu.ua
4. Сейко Н.А. Добročинність поляків у сфері освіти України (XIX – поч. XX ст.). Київський учбовий округ : монографія / Н.А. Сейко. – Житомир : Полісся, 2007. – 320 с.
5. Щербак Н.О. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX століття) / Надія Щербак. – К. : ПЦ «Ризографіка», 2005. – 616 с.
6. Epstein T. Edukacja dzieci i młodzieży w polskich rodzinach ziemiańskich na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w II połowie XIX w. / T. Epstein. – Warszawa, 1998.
7. Zasztowt L. Polski szkolki ludowe na Ukrainie w latach 1905-1914 / L. Zasztowt // Biblioteka Jagellońska. – Kraków, 1991. – S. 87-105.
8. Сесак І.В. Учні-католики середніх навчальних закладів Поділля в кінці XIX – на початку XX ст. / І.В. Сесак // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки : збірник наук. праць за матеріалами між народ. науково-практич. конф. (23-24 червня 1999 р.). – Хмельницький : Поділля, 1999. – С. 254-260.
9. Крочак Е.В. Переслідування та утиски польської освіти на Поділлі в 60-ті рр. XIX ст. / Е.В. Крочак // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки : збірник наукових праць за матеріалами міжнародної наукової конференції. – Хмельницький, 1999. – С. 209-212.
10. Державний архів Хмельницької обл. (ДАХМО), ф.292, оп.1, спр.514.
11. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Подільська шляхта між царизмом та українськими масами (1831-1863). – К. : Інтел, 1996.
12. Держархів Хмельницької обл., ф.197, оп.1, спр.201.
13. Там само, ф.228, оп.1, спр.3373.
14. Там само, ф.228, оп.1, спр.4281.
15. Там само, ф.228, оп.1, спр.4692.
16. Там само, ф.315, оп.1, спр.1690.
17. Там само, ф.228, оп.1, спр.4350.
18. Там само, ф.228, оп.1, спр.4281.
19. Там само, ф.228, оп.1, спр.4296. (По сообщению попечителя Киевского учебного округа об открытии римо-католических школ в м. Кузьмин Проскурковского уезда и м. Меджибож Летичевского уезда).
20. Там само, ф.228, оп.1, спр.4292.
21. Там само, ф.228, оп.1, спр.5551.
22. Там само, ф.228, оп.1, спр.5576.
23. Там само, ф.228, оп.1, спр.6365.
24. Там само, ф.228, оп.1, спр.7138.
25. Лісевич І.Т. Духовно спрагі (Духовне життя польської національної меншини на Наддністрянській Україні в 1864-1917 рр.) / І.Т. Лісевич. – К., 1997.

26. Держархів Хмельницької обл., ф.795, оп.1, спр.53, арк.9, 12, 14 (Про відкриття в м. Фельштин Проскурівського повіту польської школи, а також в с. Заріччя того ж повіту).
27. Там само, ф.228, оп.1, спр.7918, 19 арк., арк. 1, 2, 9; 2; 6-7 (Про звинувачення селянина с. Вихилівка Проскурівського повіту Кметя Я.Т. у відкритті таємної польської школи).
28. Там само, ф.228, оп.1, спр.7917, 54 арк., арк. 1-2; 3; 4-7, 8; 18-19; 10-18; 19 (Об обнаружении тайных польских школ).
29. Там само, ф.228, оп.1, спр.8205, арк.25; 30; 31 (Про поширення в Проскурівському повіті таємних польських шкіл).
30. Там само, ф.228, оп.1, спр.7991, 164 арк., арк. 110-136; 2, 3, 21 (Статистические сведения о польских тайных школах).
31. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф.442, оп.642, спр.497, арк.12зв.; 12
32. Там само, ф.442, оп.861, спр.218, арк.72.
33. Сейко Н.А. Польське шкільництво на Волині – Житомирщині у XIX – першій пол. XX ст. / Н.А. Сейко. – Житомир, 2002. – С. 76.
34. Баженова С.Е. Юзеф Антоній Ролле: життя, діяльність, творчість / Стефанія Баженова. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 86; 90.
35. Державний архів Російської Федерації, м. Москва, ф.ДП-00, ф.102, 1907 р., спр.100, арк.260; 83; 283.
36. Центральний державний історичний архів України, ф.442, оп.861, спр.218, арк.72зв., 73; 27,28, 22; 27, 2, 22, 20.
37. Буравський О. Поляки Волині у другій половині XIX на поч. XX ст. / О.А. Буравський. – Житомир, 2004. – С. 111.
38. Держархів Хмельницької обл., ф.228, оп.1, спр.6214, 142 арк., арк.7, 8, 44; 48.
39. Там само, ф.228, оп.1, спр.4350, 24 арк., арк.7, 8; 21; 23.
40. Стронський Г.Й. Римо-католицький костюл на Житомирщині на поч. XX ст. / Г.Й. Стронський, Л.А. Ніжинська // Малинщина у просторі і часі : матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції, 25-27 вересня 1996 р. – Малин, 1996. – С. 96.

С. И. Олипер

БОРЬБА ЗА СОХРАНЕНИЕ ПОЛЬСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ПОДОЛЬЕ ПО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – В НАЧАЛЕ XX вв.

В статье освещается состояние польского школьного образования на Подольи во второй половине XIX – в начале XX вв., определяются этапы и особенности ее развития в условиях политических репрессий со стороны российского самодержавия.

На основании достижений современной украинской и зарубежной историографии по этой проблеме (монографии Д. Бовуа, В.А. Буравского, Н.А. Сейко, А. Заштофта, Т. Эпштейна и др.), а также использования массива документов из фондов Госархива Хмельницкой области, Центрального государственного исторического архива Украины (Киев), Государственного архива Российской Федерации (Москва) выясняется этнополитика российского царизма относительно польской национальной меншины Правобережной Украины и ее школ.

На многих примерах рассматривается такая форма сохранить свои учебные заведения, как открытие в уездах, городах и селах, при костелах тайных польских школ, анализируются их учебные программы, количественный, социальный и национально-религиозный состав учеников, устанавливается тот факт, что в большинстве выявленных властями школах Подольской губернии преобладали по своему количеству учащиеся с украинских крестьянских семей – римо-католиков.

Доведено, что наиболее широко распространялись тайные польские школы на Подолии после поражения российской революции 1905-1907 гг. и накануне Первой мировой войны, в которых воспитание учеников осуществлялось в польском национальном духе в консервативных традициях сохранения автономизма на украинских землях.

Ключевые слова: Подолия, польское образование, тайные польские школы, преследования, репрессии, этнополитика, самодержавие, католики.

S. Oliper

THE FIGHT FOR PRESERVATION OF THE POLISH EDUCATION IN PODOLIA AT THE SECOND PART OF 19-th – THE BEGINNING OF THE 20-th CENTURIES

At the state of Polish school education is illuminated the article on Podolia in the second half of XIX – at the beginning XX century, the stages and features of her development are determined in the conditions of political repressions from the side of Russian autocracy.

On the basis of achievements of modern Ukrainian and foreign historiography on this issue (monographs of D. Beauvois, V.A. Buravskiy, N.A. Seiko, L. Zashtoft, T. Epstein and other), and also the uses of array of documents from the funds of State archive of the Khmelnytsk area, Central record historical office of Ukraine (Kyiv), Record office of Russian Federation (Moscow) ethnopolitics of Russian царизма turns out relatively Polish national minorities of Right-bank Ukraine and her schools.

On many examples such form is examined to save the educational establishments, as opening is in districts, cities and villages, at the churches of secret Polish schools, their on-line tutorials, quantitative, social and nationally-religious composition of students, are analysed, set to the circumstance that in majority the schools of the Podolsk province educed by authorities prevailed on the amount students from Ukrainian peasant families – catholics.

It is led to, that most widely secret Polish schools spread on Podolia after the defeat of Russian revolution 1905-1907 and on the eve of First world war, in that education of students came true in the Polish national spirit in conservative traditions of maintenance of autonomy on Ukrainian earth

Key words: Podolia, Polish education, secret Polish schools, pursuits, repressions, ethnopolitics, autocracy, catholics.

Отримано: 11.09.2014

УДК 908(477.43)(092)

В. С. Прокопчук

ПАВЛО ТРОЇЦЬКИЙ – СВЯЩЕННОСЛУЖИТЕЛЬ, ПЕДАГОГ, КРАЄЗНАВЕЦЬ І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ

У статті досліджується життєвий шлях Павла Микитовича Троїцького, який у 40–80-х роках XIX ст. виявився на передових позиціях боротьби за відновлення і зміцнення православ'я на Поділлі і в Таврії, зробив чималий внесок у розвиток краєзнавства, освіти і культури.

Ключові слова: Поділля, Кам'янець-Подільський, Таврія, Сімферополь, семінарія, гімназія, педагог, протоіерей, редактор, краєзнавець.

У 60–80-і роки XIX ст. його ім'я не сходило зі сторінок подільських і таврійських єпархіальних відомостей. Однак у XX ст.